

КЛАСИФІКАЦІЯ І ТИПОЛОГІЯ КАРКАСНИХ ДОЛИННО-РІЧКОВИХ ЛАНДШАФТІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Лаврик О.Д., канд. геогр. наук

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Для долин річок Правобережної України є характерними не усі ландшафтно-технічні системи (ЛТчС), які представлені у класифікації за змістом. Це зумовлено контрастністю середовищ (вода ↔ суша), специфікою господарського освоєння регіону, а також особливостями блокової структури ЛТчС. Тому при розгляді структури долинно-річкових ландшафтно-технічних систем (ДЛТчС) варто використовувати дещо інший підхід, ніж до аналізу антропогенних ландшафтів у комплексі (річкова долина + вододіл).

Основу сучасних долинно-річкових ландшафтів формують селитебні ДЛТчС, між якими роль сполучних ланок відіграють водогосподарські долинно-річкові ландшафтно-технічні системи. Саме ці класи ЛТчС упродовж тисячоліть забезпечували населення будь-якого регіону житлом, продуктами і можливістю швидко переміщатися на значні відстані за відсутності доріг. На початку ХХІ ст. важко уявити річкові долини без «мережива» населених пунктів, прямолінійних каналів, нескінченних каскадів водосховищ і ставків, які оконтурюються обширними просторами полів на плакорах. Вигляд селитебно-водогосподарського каркасу долинно-річкових ландшафтів настільки чіткий, що прослідковується навіть з висоти польоту літака.

До водогосподарських долинно-річкових ландшафтно-технічних систем відносяться ЛТчС, для функціонування яких у якості основного геокомпонента залучається вода. У річкових долинах такі блокові системи формуються на основі інженерно-технічних споруд, котрі призводять до утворення різноманітних водойм (водосховищ, ставків, копанок, каналів). У народному господарстві Правобережної України вони завжди мали важливе значення,

оскільки використовувалися з метою зрошення, риборозведення, переробки зерна, деревообробки, водозапасання, отримання енергії, рекреації тощо.

До цього часу дискусійним залишається питання щодо класифікації водних антропогенних (водогосподарських) ландшафтів. Практично не розробленими залишаються принципи виділення їх таксономічних структур [3]. Більшість сучасних ландшафтознавців [2-4] здійснюють диференціацію за ознакою наявності водойми (водосховища, ставка, каналу), яка сформувалася після трансформації річкової долини. Таку класифікацію (рис. 1, 2) використовують в антропогенному ландшафтознавстві, яке вже стало класичним. Для інженерного ландшафтознавства ця думка є не зовсім вірною. Під час будівництва деяких інженерно-технічних споруд (наплавних млинів¹, мостів, фонтанів) ніяка із названих водойм не утворюється, а лише змінюються окремі урочища та фації. У зв'язку з цим, при виокремленні класу водогосподарських ЛТчС доцільно на вищій ієрархічний рівень ставити таксон, який враховує особливості основної гідротехнічної споруди (рис. 1). У випадку, якщо ландшафтно-техногенна система перетворюється на власне антропогенний ландшафт, то ця типологічна одиниця анулюється і перестає враховуватися при класифікації.

До селитебних ландшафтно-технічних систем відносяться ЛТчС, функціонування яких пов'язане з використанням геокомпонентів для облаштування оптимальних умов проживання населення. Упродовж тисячоліть розташування таких систем було приурочене до регіонів з наявністю значної кількості водних ресурсів (річкових долин, озер, узбереж морів). На території Правобережної України найбільша кількість селитебних ЛТчС зосереджена у річкових долинах зони лісополя. У адміністративно-територіальному відношенні – це населені пункти у Львівській, Житомирській, Вінницькій і Хмельницькій областях.

¹ Наплавні млини (плаваки) були тимчасовими інженерно-технічними спорудами, які періодично використовувалися у річищах великих річок. Через це вони не могли сформувати ландшафтно-інженерні системи і у контексті цього дослідження не розглядаються.

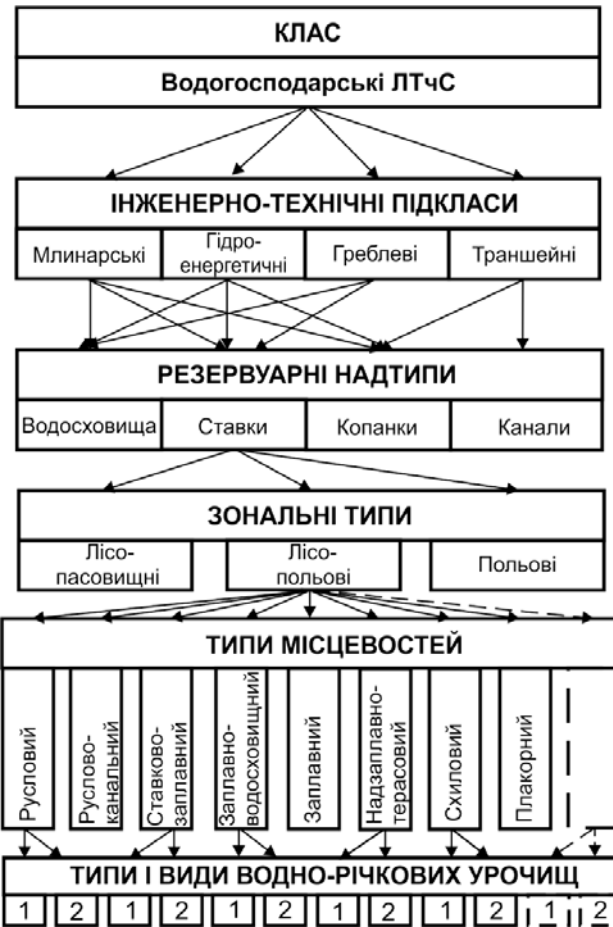

Рис. 1 Таксономічна система типологічних структур класу водогосподарських ландшафтно-технічних систем

(тип урочищ визначається за належністю до відповідної форми рельєфу, вид – за характером рослинності)

Проблематика дослідження селитебних ДЛТЧС у першу чергу пов'язана з недосконалістю розробки типології селитебних ландшафтів. За ступенем перетвореності Ф. М. Мільков [5] виокремлював їх два типи: міські та сільські антропогенні ландшафти. Г. І. Денисик [6] і В. М. Воловик [1] доповнюють цю типологію ще одним таксоном – містечковими ландшафтами (рис. 2). Однак до цього часу немає чітких критеріїв їх розмежування. На початку XXI століття межа між містом і селом поступово «стирається». Диференціація селитебних ландшафтів за кількістю та густотою населення, основним видом господарської діяльності, площею забудови не дає змоги їх якісно ідентифікувати. Окрім зазначених критеріїв завжди варто враховувати історію розвитку та специфіку

ландшафтної структури населених пунктів.

Сучасні селитебні ландшафти – це складні поєднання власне антропогенних ландшафтів і ландшафтно-технічних систем, блок контролю в яких представлених міськими (селищними, сільськими) радами, різноманітними громадськими організаціями та приватними особами. За ступенем контролю Ю. В. Яценюк селитебні ЛТчС поділяє на три категорії: неконтрольовані, епізодично контрольовані та контрольовані [7]. Співвідношення між їх площами визначає стадію розвитку селитебних ЛТчС.

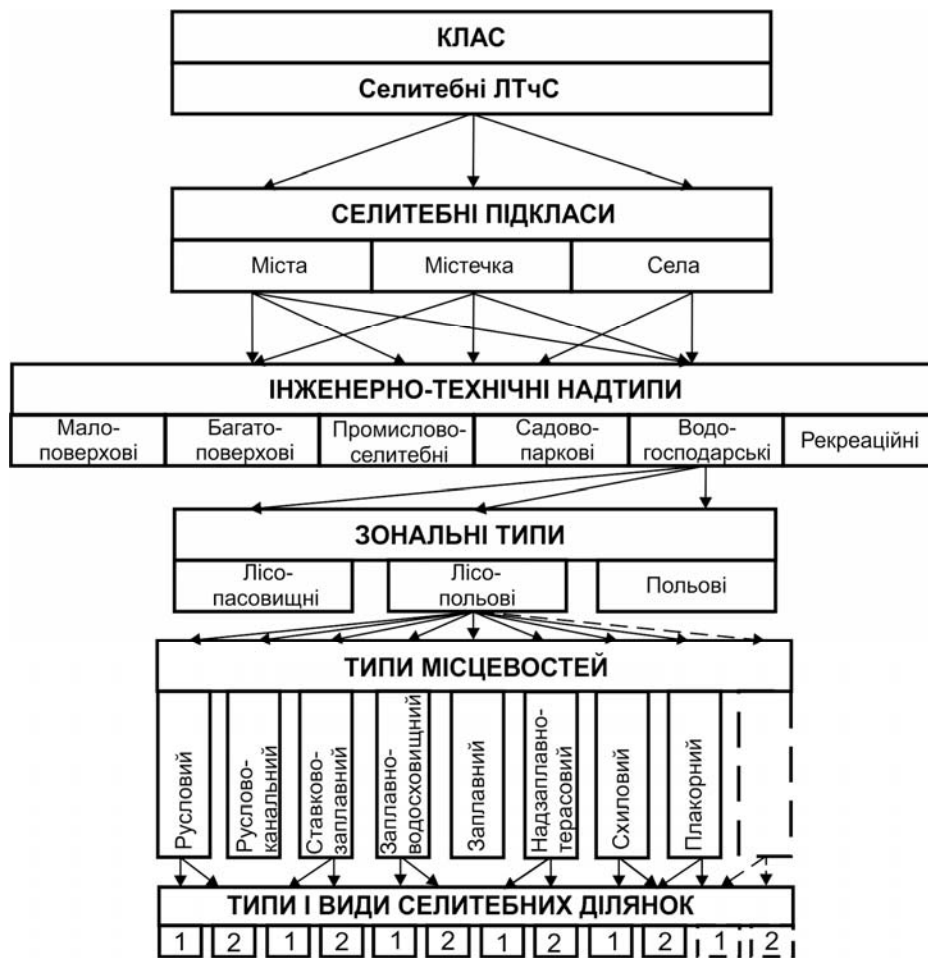

Рис. 2 Таксономічна система типологічних структур класу селитебних ландшафтно-технічних систем

(тип ділянок визначається за належністю до відповідної форми рельєфу, вид – за будівельним матеріалом і наявністю рослинного покриву)

Наявність у структурі селитебних ЛТчС значної кількості техноречовини і «закритість» ґрунтів заперечують можливість використання таких таксонів, як

тип і вид урочищ. Недоречно буде вживати таке поняття, як «урочище заасфальтованої площі імені Т. Г. Шевченка». У першу чергу, це інженерно-технічна споруда, яка за визначених умов стала або через певний час стане ландшафтно-інженерною системою. На думку автора, при виокремленні найнижчих таксонів селитебних ЛТчС доцільніше використовувати термін «селитебна ділянка».

Класифікація і типологія каркасних долинно-річкових ландшафтів на цьому не закінчується. Окрім блокових систем до їх організаційної структури входить ще група «власне природних (натуральних і антропогенних) ландшафтів». Це ще більше ускладнює зазначену наукову проблематику і вимагає від дослідників вдосконалення теоретико-методологічних основ сучасного антропогенного ландшафтознавства.

Список використаних джерел

1. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти містечок Поділля : монографія. Вінниця : ПП «О. Власюк», 2011. – 270 с.
2. Гамалій І. П. Гідрологічні особливості водних ландшафтно-інженерних систем басейну р. Рось / І. П. Гамалій // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту. Серія: Географія. – 2009. – Вип. 19. – С. 34–43.
3. Денисик Г. І. Антропогенне ландшафтознавство : навч. посіб. Частина I. Глобальне антропогенне ландшафтознавство / Г. І. Денисик. – Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», 2012. – 336 с.
4. Денисик Г. І. Водні антропогенні ландшафти Поділля: [монографія] / Денисик Г. І., Хасцький Г. С., Стефанков Л. І. – Вінниця: ПП «Видавництво «Теза», 2007. – 216 с. – (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
5. Мильков Ф. Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Мильков Ф. Н. – М. : Мысль, 1973. – 224 с.
6. Містечка Східного Поділля : краєзнавчі нариси / за ред. Г. І. Денисика. Вінниця : Тезис, 2001. – 92 с.
7. Яцентюк Ю. В. Міські ландшафтно-технічні системи : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 200 с.